

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:3. 2005

”Den siste af de typiske 1848 års män i Sverge.” Anteckningar om Julius Mankell och den svenska demokratin förhistoria

Av Victor Lundberg

Honnör vid kämpens bår

Tisdagen den 23 februari 1897 återfanns på tidningen *Social-Demokraten*s förstasida en stor, svart sorgram med följande text: ”Julius Mankell afled i natt kl. något öfver tolf. Den svenska demokratin inom skilda läger gör honnör vid den fallne kämpens bår”.¹ Nästa dag skrev Hjalmar Branting om den bortgångne ”radikale kämpan” och hans livsgärning i hyllande ordalag. Här konstaterades att Mankell gick ur tiden som ”den siste af de typiske 1848 års män i Sverge”. Han saknade förvisso kontakt med och insikt om ”den moderna arbetarerörelsen”, men var likafullt ”med eller mot sin egen vilja, en föregångare och hjälpare till den svenska socialdemokratin”. Branting fortsätter: ”Föga betyder det sedan på det stora hela att han, mannen från 1848, såg många ting genom den öfvervägande *politiska* radikalismens glas, där ett yngre släkte lärt att anlägga den *sociala* radikalismens synpunkter”. Minnesteckningen avslutas med en kraftfull uppmaning: ”Stockholms arbetare och öfriga frisinnade medborgare skola om söndag samlas i massa till hans jordafärd, tacksamma för hvad han velat och verkat under ett långt lif som en ofta oförstådd, ofta allt för ensam lämnad banbrytare för en bättre framtid åt Sverges folk”.²

Påföljande söndag samlades i Stockholms centrala kvarter mycket riktigt betydande människomassor för att följa Julius Mankell till den sista vilan.

1. *Social-Demokraten* (S-D) 18970223.

2. S-D 18970224.

Victor Lundberg, f 1976, är doktorand i historia och verksam vid Historiska institutionen, Lunds universitet, samt vid Centrum för Arbetarhistoria i Landskrona. Hans kommande avhandling behandlar politisk opinionsbildning och samhällskritiska föreställningsvärldar i Sverige vid sekelskiftet 1900 med fokus på 1890-talets rösträttsrörelse. Tidigare har han publicerat forskningsrapporten *Högervind och Sossetväng. En textanalys av två partiers valbroschyrer 1928, 1958 och 1988*.

Adress: Historiska institutionen, Lunds universitet, Box 2074, 220 02 Lund

E-post: Victor.Lundberg@hist.lu.se

Vid jordfästningshögtiden i Jakobs kyrka vid Kungsträdgården slöt riksdagsmän, höga militärer, journalister, författare och publicister upp tillsammans med de närmast sörjande för att lyssna till hovpredikanten J A Wissnells griftetal.³ Efter begravningsceremonin fördes den smyckade kistan ut till likvagnen och den väntande folksamlingen. Från Kungsträdgården gick sedan processjonen genom centrum via Drottninggatan norrut mot Haga och Norra kyrkogården. Vid Hötorget anslöt sig från sidogatorna 50-talet fackföreningar med fanor och standar till tåget som då kunde räkna omkring 5000 deltagare. Tusentals åskådare kantade dessutom gatorna i täta led ända ut till kyrkogården och på flera ställen orsakade sorgetåget trafikkaos, stor trängsel och polisingripanden.⁴

Utänför krematoriet talade, efter sorgemusik, sång och hyllningsverser, riksdagsmännen David Bergström och Hjalmar Branting. Liberalen, röst-rättsledaren och sedermera krigsministern Bergström framhöll den avlidnes nationella särställning som "offentlig man" och Branting betonade vikten av att denne "historiens man" trots sin egen önskan om "en så enkel begrafning som möjligt [...] måste få en kunglig sådan".⁵ Kistan smyckades av kransar från bland andra Norges landsvensterforening, från ledamöter av riksdagens andra kammare, Liberala valmansföreningen, Publicistklubben och från tidningarna *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter*, *Fäderneslandet* och *Östgöten*. På kransen från Stockholms arbetareförening löd budskapet: "Med hälsning och tack för god vakt! Hvem skall nu, som han, föra våra runor an?" Sveriges allmänna rösträttsförbund tog på sin krans farväl med orden: "Mångtusendens tack till den frimodige och ihärdige kämpen för folkets stora fråga: Medborgarrätt åt alla!". Bland kransarna märktes även en från "svenska polackar" med hälsningen: "Ett sista tack för deltagandet i Polska frihetskriget år 1863".⁶ När ceremonin på Norra kyrkogården var över upplöstes folksamlingen och "de ofantliga människomassorna" begav sig iväg.⁷ Inte sedan begravningen av den populära författaren och politikern August Blanche i december 1868 hade så många stockholmare och tillresta slutit upp i huvudstaden för att manifesteras och hedra minnet av "en död man".⁸

3. Talet refererades i bl a *Dagens Nyheter* (DN) 18970301.

4. Se t ex *Aftonbladet* (Ab) 18970301; DN 18970301; *Fäderneslandet* (Fdl) 18970303; *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* (GH-ST) 18970301; *Nya Dagligt Allehanda* (NDA) 18970301; *S-D* 18970301; *Stockholms Dagblad* (SD) 18970301; *Stockholms-Tidningen* (S-T) 18970301.

5. Fdl 18970303; S-D 18970301.

6. Fdl 18970303; SD 18970301, morgonupplagan.

7. S-D 18970301.

8. Enligt S-D saknade denna upplutning från allmänheten motsvarighet i Sverige under de senaste

En märklig personlighet, en bland de mest kända i hufvudstaden

Vem var då denna "historiens man", som enligt Hjalmar Branting inte förtjänade mindre än en "kunglig" jordfästning? Vad hade han gjort som resulterade i hyllningar från så många olika håll? Vad var det för idéer som han hade kämpat för? Syftet med föreliggande artikel kan kort beskrivas som att söka svaren på dessa frågor. Annorlunda formulerat handlar det för det första om att försöka kartlägga och analysera Mankells politiska föreställningar och ståndpunkter – hans politiska profil. För det andra är målet att kontextualisera denna politiska profil genom en resa bakåt i tiden till de miljöer och personer som omgav Mankell under hans levnad. Vän av historisk ordning kanske nu reser en fråga: Varför skall man *idag* ägna uppmärksamhet åt en enskild historisk person som länge tycks ha varit mer eller mindre bortdefinierad i historieskrivningens kanon och som redan mot slutet av sin levnad verkar ha betraktats som obekvämt och föråldrad i sin politiska övertygelse?

Ett första skäl till att studera Mankell och hans föreställningsvärld är att han tycks ha varit en betydelsefull, respekterad, välkänd och uppskattad, men samtidigt även en underlig och stridbar, politisk person. Ty, det historiskt enskilda, som i nutiden tycks udda och apart, kan mycket väl visa sig erbjuda ny förståelse av det förflutna – "det är det säregna fallet som ger värdefulla upplysningar för fortsatt forskning".⁹ Mankell verkar alltså kunna öppna dörrar till det 1800-tal som brukar ses som demokratins förhistoria i Sverige. I de omfattande minnesteckningar som återfanns i de nationella dagstidningarna dagarna efter hans död omtalades han bland annat som en "märklig personlighet" som var "en bland de mest kända i hufvudstaden".¹⁰ Branting var långt ifrån ensam om att hylla denne man som en principfast demokrat och frihetskämpe – "en fullblodig radikal" som aldrig svek sin ungdoms politiska ideal.¹¹ *Fäderneslandet* och dess redaktör Samuel Ödmann hedrade sin mångåriga medarbetare med orden: "När alla andra stodo försagda och stumma, då hördes kapten Mankells stämma, kraftig och af samma innerliga lefvande öfvertygelse besjälad som i hans ungdoms vår, mana till åt-

decennierna. *Fdl* menade emellertid att Mankell, i jämförelse med Blanche, hade minst "dubbelt så många frivillige beledsagare till det sista hvilorummet", *Fdl* 18970303; *S-D* 18970301.

9. Carlo Ginzburg, *Osten och maskarna. En 1500-talsmjölnares tankar om skapelsen*, Stockholm 1983, s 19.

10. *GH-ST* 18970223.

11. *Ab* 18970223; *DN* 18970223; *Fdl* 18970227; *GH-ST* 18970223; citat, *S-T* 18970223. Demokrater definierades generellt vid denna tid som "radikala liberaler, till vilka de icke-socialistiska rösträttsvännerna kunde räknas", se Torbjörn Vallinder, *I kamp för demokratin. Röstrettsrörelsen i Sverige 1886–1900*, Stockholm 1962, s 37.

minstone någon rättvisa mot de små i samhället och varna för det allt mer i dyn nedsackande reaktionssystemet".¹²

Även den konservativa pressen behandlade "en af hufvudstadens mera bemärkta personligheter" med respekt.¹³ Man avbildade honom som "en mycket bemärkt oppositionsman" och erkände hans storhet och betydelse som riksdagsman, politiker och militärhistoriker.¹⁴ Under rubriken "en hädangången gammal-radikal" reserverade man sig dock mot hans vittgående radikala ståndpunkter: "Det är att beklaga, att Mankell från början kom att intaga denna afskilda ställning och allt mera drefs in uti den radikaldemokratiska strömningen".¹⁵ Somliga menade här att hans "frihetskärlek" med åren "stelnade i doktrinär radikalism" och tämligen belåtet konstaterade man att han på äldre dagar förlorade sitt inflytande och blev en bitter politisk relik.¹⁶

Hursomhelst förefaller det som att Julius Mankell under 1800-talets sista decennier ägde "stora sympatier bland allmänheten".¹⁷ I det panegyriska hyllandet förvandlades den konstnärligt begåvade sällskapsmänniskan och tvåbarnsfadern, som i en ålder av 69 år och 8 månader avlidit i sviterna efter ett kraftigt slaganfall, till en fallen, bårburen "frihetskämp" vars långa, "ensamma" och "ojemna" kamp på historiens "stridsbanor" ändat i ett våldsamt slut.¹⁸ Denna panegyrik bör dock inte enbart ses som en indikation på Mankells storhet. Snarare bör lovprisandet av denna offentliga hero i första hand betraktas som en opinionsbildande strategi från den splittrade vänsterns sida.¹⁹ Med syftet att skapa enighet, nationell samling och folklig opinion användes metaforer som *hövdingen* och *kämpen* för att betona ledarens överhöghet, styrka och tapperhet, men även för att odla bilden av honom som en *folkets* anförare i kampen mot de kungar och herrar som ärvde sin makt och titel.

12. *Fdl* 18970224, se även *Fdl* 18970227.

13. *NDA* 18970223.

14. *Svenska Dagbladet (SvD)* 18970223.

15. *NDA* 18970223.

16. *NDA* 18970223; *SD* 18970223, morgonupplagan; *SvD* 18970223; *Vårt Land (VL)* 18970223, citat.

17. *DN* 18970223.

18. *DN* 18970223, 18970301; *Fdl* 18970224, 18970227; *S-D* 18970223, 18970227, 18970303. Krigiska och heroiserande metaforer och myter var vid denna tid vanliga i samband med panegyriska hyllningar och begravingar av politiska ledare, se Kurt Johannesson, "Hövdingen är fallen!". Om Hjalmar Branting som politisk symbol" i Erik Åsard (red), *Makten, medierna och myterna. Socialdemokratiska ledare från Branting till Carlsson*, Stockholm 1996.

19. Om uttrycket *offentliga heroer*, se Kurt Johannesson, Eric Johannesson & Björn Meidal, "Förord" i Kurt Johannesson, Eric Johannesson, Björn Meidal & Jan Stenkvist, *Heroer på offentlighetens scen. Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, Stockholm 1987, s 5ff.

Vid ceremonin på Norra kyrkogården uttryckte Hjalmar Branting i sitt tal till Mankells minne målet för denna kamp genom den tidstypiska metaforen: "Må vi kämpa för hans idé, att folket må bli herre i eget hus".²⁰

Ett andra skäl till att ägna Mankell uppmärksamhet handlar mindre om hans person och mer om hans roll i 1900-talets svenska historieskrivning. Den svenska demokratins förhistoria hävdas ofta vara präglad av en unikt fredlig utveckling. Utan revolutioner, våldsamheter eller hot om våld förändrades riket snabbt från ett fattigt agrarsamhälle till en modern industristat, en utveckling som flera forskare finner rötterna till i en specifik svensk politisk kultur med gamla demokratiska anor.²¹ Denna konservativt anstrukna historiesyn har under 1900-talet starkt färgat den generella föreställningen om Sveriges historia. Perspektivet kom följaktligen även att bli centralt i Sveriges socialdemokratiska arbetarepartis historiesyn.²² SAP presenterar sig under 1900-talet som den självklara förvaltaren av denna samförståndsanda och ser "folkhemmet", den "svenska modellen" och välfärdsstaten som exklusivt svenska fenomen inom ramen för denna förhandlingskultur.²³

Under 1900-talet inordnas därför Julius Mankell i likhet med en rad andra betydelsefulla radikala och/eller liberala politiker i en socialdemokratisk tradition av demokratiskt reformarbete och samförståndsanda.²⁴ En första ansats till detta tycks Branting till exempel göra redan i sin minnesteckning. Även i övrigt verkar Mankell vara tämligen hårdhänt behandlad av historieskrivningen; denne "historiens man" stöps om till socialdemokrat, tonas ner

20. S-D 18970301, min kursivering; Samuel Edquist, *Nykttra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*, Uppsala 2001, s 125; Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001, s 289. Se även K Johannesson 1996, s 23ff, 31ff; Eric Johannesson, "August Blanche, den ädle folkvännen", i Kurt Johannesson, Eric Johannesson, Björn Meidal & Jan Stenkvist, *Heroer på offentlighetens scen. Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, Stockholm 1987, s 84ff. Se även Murray Edelman, *Constructing the Political Spectacle*, Chicago 1988, s 37–65.

21. Se t ex Stig Hadenius, *Modern svensk politisk historia. Konflikt och samförstånd*, Stockholm 2003, s 9ff, 239ff; Börje Harnesk, "Den svenska modellens tidigmoderna rötter?", *Historisk Tidskrift* 2002:1; Per Thullberg & Kjell Östberg, *Den svenska modellen*, Lund 1994, s 5ff; Eva Österberg, "Vardagens sträva samförstånd. Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid" i Gunnar Broberg, Ulla Wikander och Klas Åmark (red), *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*, Stockholm 1993.

22. Edquist 2001, s 124; Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm 2001, s 456–470; Zander 2001, s 238f, 284–293.

23. Linderborg 2001, s 262ff, 383ff; Edquist 2001, s 122ff; Zander 2001, s 219, 227ff, 398.

24. Här blir också t ex August Blanche, S A Hedin och Lars Johan Hierta goda socialdemokrater, se Linderborg 2001, s 256ff. Se även Svante Nycander, "Vad anser liberaler om fackföreningar? En historisk betraktelse", *Arbetarhistoria* 2003:4.

eller hamnar i skymundan.²⁵ Skälet till att uppmärksamma honom är dock knappast att återupprätta hans heder och ära. Snarare vill jag försöka visa att han, och den politiska tradition som han företrädde, spelade en av huvudrollerna i den svenska demokratis förhistoria och svårligen skulle kunna bära någon av etiketterna *socialdemokratisk* eller *fredligt samförståndspolitisk*. En ökad insikt om nutidens politiska paradoxer och demokratiska problem vilar till stor del på en fördjupad förståelse av de ideologier, traditioner och föreställningsvärldar som präglade den tid då det demokratiska systemet växte fram och etablerades.

En hä dangången gammal-radikal

Ett av Julius Mankells sista uppmärksammade och kontroversiella utspel kunde sommaren 1895 läsas i *Fäderneslandet*.²⁶ I två artiklar, publicerade med några dagars mellanrum, gav den dåvarande ordföranden i Sveriges allmänna rösträttsförbund sin syn på vilka påtryckningsåtgärder som vore lämpligast för att driva igenom kraven på allmän rösträtt och demokrati.²⁷ I den första

25. I folpartiets parthistorik uppträder Mankell, sparsamt omnämnd, enbart i kulisserna, se *På liberalismens grund. Folkpartiet*, Stockholm 1953, s 5, 55–99. Inte heller i nyare verk som tecknar den svenska demokratis förhistoria i liberala perspektiv tillmäts Mankell någon större betydelse, se t ex Håkan Holmberg (red), *Liberala pionjärer*, Uppsala 2002; Torbjörn Nilsson, *Liberalism på undantag – bland adliga fritänkare och borgerliga statsvänner i svenskt 1800-tal*, Stockholm 1996; Johan Norberg, *Den svenska liberalismens historia*, Stockholm 1999, s 165, 169; Per T Ohlsson, *100 år av tillväxt. Johan August Gripenstedt och den liberala revolutionen*, Stockholm 1994. I akademisk historieskrivning dyker Mankells namn upp här och var, dock utan närmare presentationer, se t ex Staffan Björck, *Heidenstam och skelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*, Stockholm 1946, s 35; Seppo Hentilä, *Den svenska arbetarklassen och reformismens genombrott inom SAP före 1914. Arbetarklassens ställning, strategi och ideologi*, Helsingfors 1979, s 127–136; Madeleine Hurd, *Public Spheres, Public Mores, and Democracy. Hamburg and Stockholm 1870–1914*, Ann Arbor 2000, s 101f, 111, 114, 209; Leif Kihlberg, *Folktribunen Adolf Hedén. För frihet och rättvisa åt menige man*, Stockholm 1972, s 12, 20, 43ff, 50; Vallinder 1962, s 12ff, 32ff, 152, 229.

26. Den skandalomsusade *Fäderneslandet* var ännu på 1890-talet, trots (eller tack vare?) tryckfrihetsåtalet, kontroverserna, den obehagliga antisemitismen och ansvarigssystemet, en vida spridd och läst sekströst, i synnerhet bland de samhällsgrupper som tilltalades av dess folkliga populism, satiriska häcklande av statsmakten och högern, och dess oförsonliga radikaldemokratiska hållning. Länge var den en av landets största och mest spridda tidningar och stundtals den främsta plattformen för radikala opinionsbildare. Först under 1890-talet utmanades dess ställning av det socialdemokratiska tidningsväsendet i kampen om att representera arbetarnas och folkets röst. Se t ex Åke Abrahamsson, *Ljus och frihet till näringsfång. Om tidningsväsendet, arbetarrörelsen och det sociala medvetandets ekologi – exemplet Stockholm 1838–1869*, Stockholm 1990, s 207ff, 255ff; Bernhard Lundstedt, *Sveriges periodiska litteratur*, Stockholm 1896; Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red), *Den svenska pressens historia II. Åren då allting hände (1830–1897)*, Stockholm 2001, s 219ff; Henrik Rahm, *Journalistikens anatomi. Analyser av genrer och strejkmönster i fem strejkbvakningar i svensk dagspress 1879–1996*, Lund 2002, s 35ff.

27. Julius Mankell framstår under 1890-talet som en portalfigur för den svenska rösträttsrörelsen. Han valdes till ordförande vid det första allmänna svenska rösträttsmötet i Stockholm i januari 1890, då

artikeln resonerar författaren under rubriken "Hvad bör med storstrejk förstås?" kring hur en storstrejk bör organiseras för att nå största möjliga effekt.²⁸ I den andra artikeln, som är betydligt mer omfattande och har rubriken "Hvad bör med skarpskytterörelsens återupplivande förstås?", propagerar han för att en allmän folkbeväpning är en minst lika förnuftigt påtryckningsåtgärd som storstrejk.²⁹ I ljuset av dessa texter blir det möjligt att teckna en grov skiss av Julius Mankells politiska profil. Framträder gör då, kanske först, hans engagemang för underklassens organisering och politiska position. Mankell ser organisatorisk disciplin och en "enhetlig organisation af underklassen" som nödvändiga förutsättningar för storstrejkens genomförande. När det gäller folkbeväpningen är det "underklassen" som skall "deltaga i den fosterländska rörelsen genom att till fosterlandets försvar, då nu öfning tillräckligt förefinnes, underkasta sig *den organisation och den anskaffning af vapen*, hvarigenom en landstorms uppträdande blefve möjligt". Resultaten av en sådan folkbeväpning – av en sådan, enligt Mankell själv, blygsam uppoffring – skulle bli mycket önskvärda; "man torde ej behöfva framhålla, hvilken ökad politisk vigt underklassen derigenom erhöle, bredvid den kraftiga insats i landets försvar, som derigenom bereddes". En kraftfull organisering av underklassen samt en överflyttning av politisk makt i dess händer tycks alltså ha varit en central ingrediens i Mankells radikala ideologi.³⁰

En annan stöttepelare i denna verkar ha varit förståelsen av samhället som ett klassamhälle med en politiskt marginaliserad underklass och en politiskt privilegierad överklass. I den första artikeln poängterar Mankell vikten av att strejkledarna skyddas mot "öfverklassens aldrig hvilande hämnd". Han resonerar här även kring effekterna av arbetsnedläggelse hos enskilda yrkesgrupper: "[V]ärst skulle öfverklassen i sin helhet sannolikt drabbas genom en allmän strejk bland tjenstehjonon. Förmodligen skulle blott några veckors samtidig arbetsinställelse bland dem göra densamma mjuk som vax". I den andra artikeln ser Mankell beväpningen av underklassen som ett politiskt svar på att det "inom öfverklassen [...] under de sednare åren pågått en vacker fosterländsk

Sveriges allmänna rösträttsförbund konstituerades, och lämnade strax före sin bortgång över ordförandesklubban till den tidigare sekreteraren och organisatören, filosofie doktor David Bergström.

28. *Fdl* 18950615. Som brukligt vid denna tid är även dessa artiklar i *Fdl* anonyma. Att det är Mankell som skrivit dem råder det dock inget tvivel om, jfr Vallinder 1962, s 146.

29. *Fdl* 18950619.

30. Denna uppfattning delades i huvudsak sannolikt av den samtida socialistiska och socialdemokratiska arbetarrörelsen. Vad Mankell här bl a tycks eftersträva är en nationell facklig paraplyorganisation, vilken som bekant inte blev verklighet förrän tre år senare genom konstituerandet av Landsorganisationen.

rörelse" vars syfte varit att samla in medel avsedda för avsevärda förstärkningar av rikets försvarsmakt. Noterbart är att denna klassanalys inte verkar ha inbegripit social eller ekonomisk, utan enkom politisk, ojämlikhet.³¹

En tredje grundsten i Mankells politiska föreställningsvärld tycks röra förhållandet mellan folket och staten. I den första artikeln verkar det dölja sig ett slags separatistisk inställning bakom diskussionen om att alla fackföreningar på en nationell nivå skall knytas ihop av en "gemensam öfverstyrelse som representerar arbetarne inför statsmakterna". Det är staten som framstår som arbetarnas motpart, inte kapitalister, fabrikörer eller bolagsherrar. I den andra artikeln skymtar denna hållning fram när Mankell diskuterar folkbeväpningsorganisation. Uppenbart är det folket självt som måste agera och gruppera sig i "korpralskap på 25 man, kompanier på 100 man och möjligen bataljoner på 4 kompanier" samt därefter ordna "ett enkelt, men tydligt *märke* att sättas i hufvudbonaden". Det åligger också individen själv att beväpnas sig: "viktigast af allt är, att man efter råd och lägenhet anskaffar ett eget *handeldvapen*, ett soldatgevär, en jagtbössa eller en revolver, med tillhörande nödortfärdig *ammunition*, eller i brist deraf en längre pik eller annat handvapen". Det är knappast statens, eller den statligt organiserade försvarsmaktens, uppgift att ta hand om detta.³²

Denna separatism verkar i sin tur hänga ihop med en decentralistisk samhällsåskådning; fackföreningsrörelsen skall organiseras så att det "inom hvarje *ort* inom hvarje *yrke*" finns fackföreningar och folkbeväpningsorganisationer bör ordnas som "ett öfverallt befintligt, lätt uppbådadt *ort- eller lokalförsvår*, som kunde upptaga striden med fiendens mindre afdelningar, till dess undsättning hunne anlända, eller möjligen sjelf fördrifva dem". Även om tanken är vägad kan man på dessa punkter drista sig till att finna paralleller mellan å ena sidan Mankells radikalism och å andra sidan Michail Bakunins "anarkistiska" och "frihetliga socialism" som ser staten som "klassamhällets hörnsten" i sin strä-

31. På denna punkt förefaller dock Mankells ideologi skilja sig från samtida socialdemokratiska och socialistiska åskådningar, som på ett mer eller mindre diffust sätt vilade på en marxistisk klassanalys och såg samhällsproblemets rötter i ekonomiska (och sociala) orättvisor snarare än i politisk ojämlikhet.

32. Med *separatistisk* avses här en uppfattning som betonar en stark åtskillnad mellan det civila samhället och staten och framhåller vikten av individens frigörelse och självständighet gentemot centrala auktoriteter. På denna punkt verkar Mankells uppfattning på ett principiellt plan avvika från dominerande samtida socialistiska uppfattningar som såg staten som verktyget för socialiseringen av samhället. Istället för att genom kollektiv styrka vinna den statliga makten och bygga ett centralistiskt och socialistiskt samhälle på nationell grund, tycks målet med folkets organisering enligt Mankells radikala ståndpunkt vara organiserade men likväl individuellt starka medborgare som står i ett självständigt förhållande gentemot staten, se vidare Vallinder 1962, s 32ff, 48.

van efter "folkets självförvaltning på alla tänkbara nivåer i samhället". Som nedan skall visas är nämligen inte steget mellan Mankell och Bakunin så långt som man först kan tro.³³

Slutligen verkar man med hjälp av Mankells artiklar även kunna fånga en stark nationalistisk ådra i hans politiska profil. Det råder ingen tvekan om att den politiska kampen främst skall föras på den nationella arenan och frågan om hur försvaret av fosterlandet skall organiseras tycks minst lika viktig som rösträttsfrågan. Den decentralistiska – och om man så vill lätt anarkistiska – hållningen gentemot staten verkar alltså vara infogad i ett övergripande nationellt ramverk, vilket i ett nutida perspektiv förmodligen kan tyckas märkligt. Egendomlig, kanske också i samtidens ögon, förefaller även Mankells passionerade vurm för vapen. Formuleringen om att rösträttsvännerna i värsta fall – i de fall de inte kan uppbära riktiga gevär och ammunition – skall beväpna sig med "en längre pik eller annat handvapen" fick förmodligen även åtskilliga samtida läsare av *Fäderneslandet* att höja på ögonbrynen.³⁴ Som en sista preliminär ingrediens i Mankells politiska profil tycks det således även ha funnits en närmast lidelsefull inställning till vapen och deras sociala betydelse.³⁵

Emellertid blev nu varken storstrejken eller folkbeväpningen realiserad på de sätt som Julius Mankell förordade. Först sju år senare genomfördes en tredagars politisk storstrejk för allmän rösträtt i Sverige, men då under den socialdemokratiska arbetarörelsens fana och inte inriktad på någon specifik näringsgren – ca 100 000 arbetare deltog, de flesta med arbetsgivarnas medgivande, och omfattande demonstrationer organiserades i huvudsak laglydigt och utan blodsutgjutelser. Tanken på en återupplivad skarpskytterörelse enligt Mankells riktlinjer hamnade definitivt i det historiska mörkret efter slutet vid den andra folkriksdagen i Stockholm i maj 1896. Rösträttsrörelsen gjorde då upp med många radikala vänsterpolitikerns tankar på massiva och massmobiliserande påtryckningsåtgärder som storstrejk och folkbeväpning.³⁶

33. För en introduktion till Bakunin och hans idéer, se t ex Michail Bakunin, *Centralism eller självförvaltning? Texter i urval*, Stockholm 1980, s 7–26, citat s 7, 17, 27.

34. Torbjörn Vallinder bedömer t ex Mankells planer som "uppenbart verklighetsfrämmande"; de "vittnade inte om verklighetssinne", i Vallinder 1962, s 146, 148.

35. För en fördjupad diskussion kring beväpning, makt, manlighet och nationalism vid denna tid, se t ex Jens Ljunggren, *Kroppens bildning. Lingvgymnastikens manlighetsprojekt 1790–1914*, Stockholm/Ste-hag 1999; Tina Loo, "Of Moose and Men. Hunting for Masculinities in the Far West", *Western Historical Quarterly* (US) 2001:32; Thomas Sörensen, *Det blänkande eländet. En bok om kronprinsens husarer i se-kelskiftets Malmö*, Malmö 1997; David Tjeder, *The Power of Character. Middle-Class Masculinities, 1800–1900*, Stockholm 2003.

36. *Tryckta handlingar vid 1896 års folkriksdag*. 19. *Utskottsulåtanden*. Nr 3, RA, Frisinnade landsföreningen, F1:175; *Tryckta handlingar vid 1896 års folkriksdag*. 15. *Utskottsulåtanden*. Nr 2,

23 år tidigare, sommaren 1872, sammanfattade den då 44-årige Julius Mankell i skriftform sina första år som ledamot av riksdagens andra kammare.³⁷ Inledningsvis positionerar han sig här som "liberal och frisinnad" men konstaterar också inte utan stolthet att "man behagar till och med tillägga mig förstnämnde egenskaper i den högre grad, som förmenas innehafvas af de radikale".³⁸ Några sidor längre fram poängterar han dock att han gärna kallar sig radikal men absolut inte är någon revolutionär eller anhängare "af hastiga eller våldsamma omhvälfningar".³⁹ I övrigt återfinns flera beröringspunkter mellan denna skrift och artiklarna. Mankells intresse för samhällets underklass framträder här främst som en vilja att "lemna massan de politiska och sociala rättigheter, af hvilken den hittills varit i saknad". Men också här finns fascinationen för massans politiska kraft: "Detta missnöje är nu farligare än någonsin, sedan massan börjat misstänka de bemedlade för egoism samt blifvit medvetande af sin styrka".⁴⁰ Analysen av samhället som ett klass-samhälle är dock inte lika explicit uttryckt som i de senare artiklarna – här framställs snarare konfliktlinjen gå mellan "den obemedlade massan" och "de bemedlade" medborgarna.⁴¹

Vidare är här den separatistiska synen på staten och statsmakten som ett potentiellt hot mot individens fri- och rättigheter ett återkommande drag. Mankell slår fast att "statsändamålet [...] utgör sammanfattningen af och består i befrämjandet af de individers gemensamma intressen, af hvilka staten är sammansatt". Förutom att först och främst garantera nationens säkerhet "utåt" och "inåt" är det också statens uppgift att vidta "sådana åtgärder till den intellektuella och materiella utvecklingens befrämjande, som af enskilda individer ej anses kunna påkostas".⁴² I övrigt menar Mankell att statschefens makt skall beskäras och relateras till "folkviljan", att sparsamhet och nyttigt användande av statsmedlen bör iakttas och att "obehöfliga statstjenarebefattningar" skall dras in.⁴³ De decentralistiska tankegångar som tycks framträda

RA, Frisinnade landsföreningen, F1:175; "Andra folkriksdagens beslut af den 15–21 maj 1896", RA, Frisinnade landsföreningen, F1:175; Vallinder 1962, 155f, 173–180.

37. Julius Mankell, *Redogörelse för min riksdagsmannaverksamhet*, Stockholm 1872.

38. Mankell 1872, s 4.

39. Mankell 1872, s 8. Vid denna tid, året efter de våldsamma oroligheterna i samband med den radikala Pariskommunen, var *radikal* tvivelsutan en ytterst värdeleddad etikett att bära.

40. Mankell 1872, s 7.

41. Mankell 1872, s 26, 28. Notera dock att även *sociala orättvisor* här betonas som ett grundläggande samhällsproblem.

42. Mankell 1872, s 4.

43. Mankell 1872, s 7.

i artiklarna är inte lika explicit formulerade här, även om Mankell i den synnerligen detaljerade diskussionen av försvarsväsendet och dess organisation, som upptar huvuddelen av skriften, vid upprepade tillfällen förespråkar en lokal förankring av arméorganisationen och landstormen samt ökade anslag till lokala "målskjutningspriser och täflingsskjutningar" samt till "de frivilliga skarpskytteföreningarne".⁴⁴ Mankells nationalistiska åskådning gör sig där emot starkt påmind även i denna skrift. Strävan efter förändring – efter "nationens intellektuella och materiella odling" – har en naturlig nationell referensram.⁴⁵ Det som i artikeln om skarpskytterörelsens återupplivande framstår som en närmast passionerad vurm för vapen uppträder i denna skrift som en initierad krigsvetenskaplig sakkunskap. En minskning av statens anslag till "gevärstillverkning" och till "specialvapnen" är dock, trots allt, att föredra framför en kostsam statlig rustning av landstorm, skarpskyttar och beväringar.⁴⁶

Att döma av denna begränsade analys tycks Julius Mankells politiska föreställningsvärld således inte ha förändrats i någon större utsträckning från 1872 till 1895. I den radikala ideologi som han tycks ha varit trogen livet ut återfinns en grundläggande konfliktsyn på samhället och dess förändring som senare under 1800- och 1900-talet även blir central i socialistiskt inspirerat tankegods.⁴⁷ Men här verkar också finnas spår av en slags separatistisk inställning till statsmakten och dess befogenhetsområden som står i skarp kontrast till senare tids dominerande ideologier. Den nationalistiska inramningen får dock anses som tämligen konventionell – under 1800-talet lades successivt grunden till det nationella projekt som sedermera vann gehör hos såväl konservativa som liberala och socialdemokratiska ideologer och formade det moderna svenska samhället.⁴⁸ Dragen av smått anarkistisk decentralism samt av lidelsefull vapenvurm kan dock knappast ses som för framtiden betydelsefulla politiska ståndpunkter. Liksom den separatistiska ingrediensen är de uppfattningar som sakta tonar bort eller marginaliseras åren kring sekelskiftet 1900.

44. Mankell 1872, s 9ff, 14, 18f.

45. Mankell 1872, s 6, 30.

46. Mankell 1872, s 17f, 23f.

47. "[S]amhället är ej resultatet af en theoretisk spekulation, utan har utvecklat sig på historisk grund och utgör produkten af förflutna tiders förhållanden, hvilka i mer eller mindre mån bära prägeln af våld, tvång, oförnuft och okunnighet", i Mankell 1872, s 5.

48. Se t ex Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm 1993; Christer Strahl, *Nationalism och socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890–1914*, Lund 1983.

Den svenska demokratiens häfder

Som framgick ovan var det flera skribenter som vid Mankells bortgång knöt hans politiska profil bakåt i tiden: ”1848 årsradikalen gick aldrig ur blodet på Julius Mankell”.⁴⁹ Genom denna ”ståndaktighet” menade man att han ”varaktigt befäst sitt minne i den svenska demokratiens häfder”.⁵⁰ Hans politiska engagemang tycks alltså ha tagit fart 1848, då uppror, revolter och sociala protester präglade många europeiska stater, däribland Sverige.⁵¹ Av dessa starka revolutionära strömningar blev den tjuogoårige sergeanten Mankell från Stockholm attraherad. Medan den fortsatta militära karriären kantades av turbulens och slutade med att han som kontroversiell kapten demonstrativt begärde avsked 1874 efter Oscar IIs trontillträde, blev han betydligt mer framgångsrik i sin karriär som politiker och skriftställare. Hans oppositionella åsikter om försvaret, dödsstraffet, staten och rösträtten som orsakade honom problem i det militära välkomnades varmt i den radikala politiska miljö i 1850- och 1860-talens Stockholm, som hade som främsta mål att kullkasta ståndsriksdagen och förändra det svenska samhället i grunden.⁵²

Här strålade Julius Mankell samman med flera andra politiska personligheter.⁵³ Offentligt, livligt och under formerna för August Blanchés politiska teater firades årsdagarna av revolutionerna 1789, 1830 och 1848, och hyllades den ryske revolutionären Bakunin, upproret i södra Polen och den italienske frihetskämpen Giuseppe Garibaldi.⁵⁴ Här formades en ny, samhällskritisk och bångstyrig (och under vissa förutsättningar borgerlig) offentlighet. Den folkligt radikala opinion som odlades enligt maximen ”Folkets röst är Guds röst” stammade ur mytbildningen kring franska revolutionen och idén

49. GH-ST 18970223.

50. S-T 18970223.

51. Se vidare t ex Lars Edgren & Monika Edgren, ”Borgerlighetens århundrade. 1809–1914”, i Hans Albin Larsson (red), *Boken om Sveriges historia*, Stockholm 1999, s 226; Rolf Karlbom, *Hungerupplopp och strejker 1793–1867. En studie i den svenska arbetarrörelsens uppkomst*, Lund 1967, s 122ff; Emil Norlander, *August Blanche, Minnesteckning i breda drag*, Stockholm 1918, s 14ff; Bunny Ragnerstam, *Arbetare i rörelse. Historisk krönika. Första bandet*, Stockholm 1986, s 136–253.

52. Knut Bäckström, *Götrek och manifestet*, Stockholm 1972, s 21ff, 73ff; Erik Gamby, *Per Götrek – och 1800-talens svenska arbetarrörelse*, Stockholm 1978, s 121–172; Mats Hellstenius, *Krigen som inte blev av. Sveriges fredliga officerskår vid 1800-talens mitt*, Lund 2000, s 20ff; Ragnerstam 1986, s 96–135; *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm 1985–1987; *Svenska män och kvinnor*, Stockholm 1949.

53. Bl a tidningsmannen och politikern FT Borg, bokhandlaren Pär Götrek, tidningsmakaren och politikern L J Hierta, redaktörerna August Sohlman och P R Tersmeden, fullmäktigen i Riksgäldskontoret och sedermera redaktören på *Fäderneslandet* Samuel Ödmann, redaktören och politikern S A Hedlund, författaren och redaktören C F Ridderstad, skräddargesällen C R Löwstädt, skräddarmästaren Julius Söderstedt och författaren August Blanche.

54. Se Katarina Andersson, *Making Politics in the Streets. Political Rituals and Rhetoric in 1860s Sweden*, Florence 2004, s 50–170.

om folket – de lägre samhällsklasserna – som den politiska maktens källa. Koncepten *folket*, *opinionen* och *offentligheten* blev grundstenar i den radikala strömning som tog upp kampen mot envælde, överklass och kungamakt, och för republik, ett liberalt medborgarideal och personlighetsprincipen.⁵⁵ I denna anda verkade även Bildningscirkeln i Stockholm (bildad 1845), Stockholms Arbetareförening (bildad 1849), och Sällskapet Enighet och Frihet (bildat 1855).⁵⁶

En av centralgestalterna i denna miljö var den "ultraradikal[e]" skraddaren Julius Söderstedt, som i egenskap av ordförande i E & F besatt ett betydande inflytande över *Fäderneslandet* och åtnjöt stort förtroende hos Stockholms hantverkare och "fria arbetare". Inför riksdagsvalet i Stockholm 1859 övertygade han den populära August Blanche att kandidera i valet till riksdagens borgarstånd och lovade honom bistånd i valkampanjen. Därefter skulle de, tillsammans med bland andra Julius Mankell och *Aftonbladets* redaktör August Sohlman, enligt Söderstedt "sätta folket i rörelse".⁵⁷ Blanche vann en jordskredsseger och en tid senare bildades Stockholms skarpskytteförening vid ett välbesökt offentligt möte i Stockholms börshus. De fyra intog alla ledande positioner i styrelsen.⁵⁸

55. Stig Ekman, *Slutstriden om representationsreformen*, Uppsala 1966, s 15–25, 50ff, 142ff, 164ff; E Johannesson 1987, s 82, 84ff, 109ff, 117–131, 141ff, citat s 87; Björn Meidal, "S A Hedin, en rollinnehavare på 1800-talets politiska scen", i Kurt Johannesson, Eric Johannesson, Björn Meidal & Jan Stenkvist, *Heroer på offentlighetens scen. Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, Stockholm 1987, s 180ff, 195; Folke Lindberg, "Skrädderi och politik", *Historisk tidskrift* 1968, s 244, 253ff, 263ff, 271f.

56. För en övergripande diskussion av dessa tidiga arbetarföreningar, se t ex Torkel Jansson, *Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfyllt tomrum eller Sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c.a 1800–1870*, Uppsala 1985, s 186ff, 196ff. Se även Gamby 1978, s 213–223.

57. Gamby 1978, s 154; E Johannesson 1987, s 108ff, citat s 111, 112; Lindberg 1968, s 241, 260ff.

58. I det pågående forskningsprojektet "Skarpskytterörelsen – Klass, genus och konstruktionen av svensk nationalism" under ledning av historiken Mikael Ottosson studeras den svenska skarpskytterörelsen mot bakgrund av 1800-talets samhällsförändring. Projektbeskrivning: <http://www.hist.lu.se/hist/forskning/skarpskytterorelsen.htm>. Se även Arthur Dunér, *Sveriges Frivilliga Skytteväsendes historia. En 100-årig kulturkrönika*, Stockholm 1933, s 143ff; Nils F Holm, "Den svenska skarpskytterörelsens uppkomst", *Historisk tidskrift* 1954, s 188ff; Lindberg 1968, s 266ff; E Johannesson 1987, s 83, 112, 147ff; Ekman 1966, s 51; Lars Ericson, *Medborgare i vapen. Värnplikten i Sverige under två sekel*, Lund 1999, s 91; *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm 1985–1987; Erik Thyselius, *Karl XV och hans tid*, Stockholm 1910, s 266–295. För ett internationellt perspektiv på skarpskytte och folkbeväpning, se Ronald Aminzade, *Ballots and Barricades. Class Formation and Republican Politics in France, 1830–1871*, New Jersey 1993; Ove Korsgaard, *Kampen om kroppen. Dansk idræts historie gennem 200 år*, Köpenhamn 1997; George L Mosse, *The Nationalization of the Masses. Political Symbolism & Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, New York 1975; Niels Kayser Nielsen, "Idræt og nationsdannelse i de nordiske lande. Forskelle og fællestræk", i Bjarne Stokelund (red), *Kulturens nationalisering, et etnologisk perspektiv på det nationale*, Köpenhamn 1999; K B Wamsley, "Cultural Signification and National Ideologies. Rifle-shooting in Late Nineteenth-century Canada", *Social History* 1995:1.

Under 1860-talet utvecklades skarpskytterörelsen till en omfattande och mobiliserande massrörelse vars militärt inspirerade och organiserade övningar tog sig uttryck i stora folkfester, demonstrationer och massmöten. 1867, när rörelsen var som störst, organiserades omkring 40 000 arbetare och hantverkare i cirka 300 föreningar runt om i landet.⁵⁹ Helt i linje med synsättet hos dess grundare och förgrundsgestalter formades också skarpskytterörelsen snabbt till en starkt politiskt aktiv gruppering med tvåkammarriksdag och representationsreform som främsta mål.⁶⁰ Vid flera tillfällen uttalade rörelsens ledande företrädare, August Blanche och Julius Söderstedt, offentliga hotelser om revolution och inbördeskrig om inte representationsreformen och tvåkammarriksdagen infördes. *Fäderneslandet* – ett av landets vid denna tid mest inflytelserika opinionsbildande organ – slog i januari 1863 fast att det endast var genom våld och revolution som Sverige kunde förändras på allvar.⁶¹

För Julius Mankell innebar skarpskytterörelsens sjösättning en realisering av den folkbeväpningstanke som han länge hade propagerat för – ”den enda värdiga krigsförfattningen för ett fritt och upplyst folk”.⁶² Han blev snabbt en tongivande person och ledande organisatör inom rörelsen, först i ledningen för stockholmsföreningen och senare som överbefälhavare för Örebro skarpskytteförening.⁶³ Som militär rådgivare till rörelsens offentliga banerförare August Blanche och den krigiskt lagde regenten Karl XV utarbetade han vid denna tid även hemligstämplade operativa planer för ett svenskt angrepp på Ryssland och en intervention i det polska inbördeskriget.⁶⁴ Sommaren 1863,

59. Andersson 2004, s 86–170; Jansson 1985, s 210ff; Bunny Ragnerstam, *Arbetare i rörelse. Historisk krönikä. Andra bandet*, Stockholm 1987, s 24ff; Magnus Rodell, *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt*, Stockholm 2001, s 106–131; Alf Åberg, *Vår svenska historia*, Stockholm 1978, s 415ff.

60. ”Att denna propaganda, som stundom hade en revolutionär anstrykning, fick en stark genomslagskraft, berodde inte bara på dess intensifiering under riksdagshösten utan också på att mycket av argumenteringen i spalterna blev effektiv genom faktiska händelser under representationsdramats slutakt”; Ekman 1966, s 385. Se även Silvio Furlani, ”Sverige, skandinavismen och Italiens enande”, *Historisk tidskrift* 1977:4, s 402.

61. Dunér 1933, s 268ff; Ekman 1966, s 157, 174; Ericson 1999, s 90ff; Louis de Geer, *Minnen I*, Stockholm 1906, s 215f; Holm 1954, s 193ff; E Johannesson 1987, s 147–158; Lindberg 1968, s 266ff; Ottosson, projektbeskrivning.

62. *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm 1985–1987, citat.

63. Mats Hellstenius, kommande arbete; Holm 1954, s 192, 198; E Johannesson 1987, s 148.

64. ”Operationsplan för en allierad armé af Fransmän, Swenskar, Norrmän och Engelsmän emot Ryssland år 1856, uti Östersjön”, Julius Mankells arkiv, vol III. KrA; ”Förslag till operationsplan, för händelse af ett blifvande krig för Pohlens upprättande mellan Frankrike, Sverige och Danmark å ena sidan samt Ryssland å den andra”, Julius Mankells arkiv, vol III. KrA; Silvio Furlani, ”Bakunins svenska förbindelser”, *Historisk tidskrift* 1985:1, s 8f; Björn Gäfvert, ”Att undsätta polackerna 1863 – en svensk officers krigs-

vid samma tid som Michail Bakunin vistades hos sina vänner i Stockholm, begav sig Mankell inkognito till södra Polen för att delta i det väpnade upproret mot ockupationsmakten Ryssland.⁶⁵ Efter eldstrider, flykt undan jagande kosacker och flera dagar i österrikiskt fängelse, lyckades Mankell några månader senare ta sig tillbaka hem till Sverige via Preussen och Schweiz. Denna spektakulära krigsexpedition väckte stort uppseende i press och skillingtryck. Mankell hyllades och befordrades kort efter hemkomsten till kaptan.⁶⁶

Mankells bevärade politiska engagemang manifesterade det allvar som skarpskytterörelsen och den radikala opinionen vilade på. Tiden före den slutgiltiga uppgörelsen om de Geers representationsförslag i december 1865 präglades Stockholm av social oro, revolutionsrykten och en omfattande militär närvaro.⁶⁷ I efterhand framstår statsmaktens fruktan som den viktigaste orsaken till att representationsreformen och tvåkamrarriksdagen realiserades 1866. Den radikala opinionen kan således ses som lyckosam i sin strävan efter att genom en flerdimensionell massmobilisering driva igenom en förändring.⁶⁸ Efter segern för den nya samhällsordningen hamnade "August Blanche och hans skarpskyttar" i centrum för hyllningarna. I samband med

plan", i Fred Sandstedt (red), *Meddelande 56. Armémuseum 1996*, Stockholm 1996, s 77ff; Einar Hedin, "Sveriges ställning i förhållande till Ryssland och västmakterna år 1863", *Historisk tidskrift* 1922, s 3, 1 ff, 23ff; Svante Lundberg, *Ryssligan. Flyktningarna från öst och morden i Bollstanäs 1919*, Lund 2004, s 19of; Leokadia Postén, *De polska emigranternas agentverksamhet i Sverige 1862–1863*, Lund 1975, s 174.

65. Bakunin vistades mellan mars och oktober 1863 i Stockholm. Uppståndelsen kring hans person var stor; han hyllades av stadens invånare, besökte Karl XV och beskylldes för kommunism av de konservativa tidningarna. Tillsammans med bl a Blanche, Sohlman, Söderstedt och Mankell bedrev han en omfattande opinionsbildande verksamhet mot Ryssland och för Polen. Han organiserade även en betydande underjordisk verksamhet, där banden knöts mellan radikaler och revolutionärer runt om i Europa. Med Bakunins hjälp kom därmed kretsen kring Blanche i personlig kontakt med sin store inspiratör – Giuseppe Garibaldi. Året därpå återvände Bakunin till Stockholm och organiserade då den hemliga, radikala sammanslutningen Nordiska Nationalföreningen, i vilken även Mankell ingick. Furlani 1985; Furlani 1977, s 404ff; David Lundström, "Manderström och emigranterna i Sverige 1863", *Historisk tidskrift* 1953, s 26ff; Ragnerstam 1987, s 106ff; Birger Schöldström, "När nihilismens överstepräst var här", i Birger Schöldström, *Vid pulpeten nr 14. Minnen och anteckningar*, Stockholm 1908.

66. Nils Ahnlund, "Julius Mankell i polska upproret 1863", *Personhistorisk tidskrift* 1925; Ericson 1999, s 91; K G Fellenius, *Polska frågan år 1863*, Stockholm 1936, s 191ff; Gäfvert 1996, s 88f; Carl Hallendorf, *Illusioner och verklighet. Studier öfver den skandinaviska krisen 1864*, Stockholm 1914, s 63–124; Birger Schöldström, *I kikaren. Minnen och anteckningar*, Stockholm 1890, s 71ff; Andrzej Nils Uggla, *Från politik till litteratur. Sveriges väg till den polska nationella diktningen under 1800-talet i sju studier*, Uppsala 1989, s 46.

67. Louis de Geer skriver i sina *Minnen* att han dagarna före avgörandet i Ridderhuset fick besök av "en mycket känd politisk personlighet" som förklarade sig beredd att leda en folklig resning ifall representationsförslaget skulle falla. Att det är Blanche som åsyftas förefaller mycket sannolikt. Louis de Geer, *Minnen II*, Stockholm 1906, s 8.

68. Andersson 2004, s 171–209; Ekman 1966, s 11ff, 90–141, 158–184, 381ff; de Geer 1906, s 1–29; Meidal 1987, s 189.

hans dramatiska död – den 30 november 1868 – och jordfästning några år senare antog bilden av honom som folkets främste företrädare och frihetskämpens panegyriska proportioner.⁶⁹

För skarpskyttarna innebar Blanches död att rörelsens politiska agenda snabbt avmattades. Sakta började den omvandlas till en avpolitiserad sport-skytterörelse. I ett vidare perspektiv kan den tidiga skarpskytterörelsen ses som en del i en liberal omvandlingsprocess av det svenska samhället. Med förfästet i en stark nationalistisk renässans, ett liberalt medborgarideal, idén om folket som den politiska maktens källa och en populistisk revolutionsromantisk radikalism etablerade den genom en omfattande och taktiskt slipad opinionsbildning *offentligheten* och *folket* som demokratins stöttepelare.⁷⁰ Men rörelsen kan också förstås mot bakgrund av 1800-talets liberala bildningsideal – folket och arbetarna skulle väckas, uppfostras och bildas i kamp mot ”det sjuka samhället”.⁷¹

När August Blanche under storslagna former begravdes på Norra kyrkogården var Julius Mankell kapten vid Värmlands regemente och lärare i befästningskonst vid Sjökrigsskolan på Karlberg. I tomrummet efter ”den ädle folkvännen” fördes han fram som en huvudkandidat till det inofficiella folktribunämbetet. Han avsåg dock detta förtroende till förmån för vännen S A Hedin, som uppbackad av ”den durkdrivne valbossen” Söderstedt klev upp på offentlighetens scen med sin programförklaring ”Femton bref” under armen.⁷² Stärkt av de händelserika åren under 1860-talet inledde istället Julius Mankell 1869 sin långa karriär som riksdagsman varigenom han under 1870- och 1880-talen blev en av lantmannapartiets förgrundsgestalter. Vid sidan om uppdragen som riksdagsman och stadsfullmäktig i Stockholm fortsatte han även att verka som skriftställare och opinionsbildare, bland annat som medarbetare på *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter* och *Fäderneslandet* och

69. Andersson 2004, s 209f; E Johannesson 1987, s 152ff, 164ff, citat s 147; K Johannesson 1996, s 26ff. Jfr även med Torbjörn Nilsson, *Elitens svängrum. Första kammaren, staten och moderniseringen 1866–1886*, Stockholm 1994, s 11ff, 20, 30f, 50f, 59–68, 261f.

70. E Johannesson 1987, s 150ff, 159, 170ff; Meidal 1987, s 187, 195f, 201; Mosse 1975, s 1–20; Ottosson, projektbeskrivning; Åberg 1978, s 389–418.

71. E Johannesson 1987, s 152, citat s 159; Marion Leffler, *Böcker, bildning, makt. Arbetare, borgare och bildningens roll i klassformeringen i Lund och Helsingborg 1860–1901*, Lund 1999, s 18ff, 42ff, 52ff, 93–103, 332–347; Frans Lundgren, *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*, Hedemora 2003, s 193–242.

72. E Johannesson 1987, citat s 168; Kihlberg 1972, s 11–25, 43–53, citat s 12, 47; Meidal 1987, s 199–210; *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm 1985–1987. Enligt Furlani inspirerades Hedin av vännen Bakunin när han skrev sitt politiska program – likheterna mellan deras texter är på vissa punkter slående, se Furlani 1985, s 22ff.

genom engagemang i arbetarföreningarna Nyliberala sällskapet (bildat 1867) och Reformföreningen (bildad 1879). Parallellt med politiken bedrev han också ett omfattande militärhistoriskt författarskap, som ibland resulterade i kontroverser med statsmakten. Mankell tycktes ständigt befinna sig i opposition och framföra obekväma ståndpunkter – i *Svenskt biografiskt lexikon* beskrivs han som en "självständig tänkare" som "framförde åsikter som i vissa avseenden var före sin tid".⁷³

Slutord

Julius Mankell verkar således, litet tillspetsat, kunna beskrivas som företrädare för en tämligen specifik radikal politiskt tradition, "en svensk radikalism" som kan spåras tillbaka till såväl "julimonarkins Paris" som till Garibaldi Rom och Götreds Stockholm.⁷⁴ Hans radikala politiska profil formades sannolikt i hög grad av vänskapen med revolutionären och anarkisten Bakunin, av inspiration från Julius Söderstedt och de andra i den tidiga socialistiska Stockholmsmiljön, av umgänget med radikala nationalliberaler som August Blanche och August Sohlman, och av den framgångsrika organiseringen av skarpskytterörelsen och dess beväpnade, mobiliserande opinionsbildning i samband med striden om representationsreformen. Således var det med stövlarna fast förankrade i denna radikala mylla som han på sin ålders höst ledde Sveriges allmänna rösträttsförbund och dess strävan efter att (återigen) mobilisera *det svenska folket* för demokrati. Hans ständige beledsagare, *Fäderneslandet*, kom alltsedan hösten 1865, då Julius Söderstedt "förmådde" Samuel Ödmann att ta över redaktörskapet, och fram till sekelskiftet 1900 att representera, förvalta och försvara denna radikala tradition.⁷⁵

Den bild av Julius Mankells politiska radikalism som grovt skisserats i uppsatsen uppvisar sammanfattningsvis likheter med, men även principiellt viktiga skillnader gentemot, senare tiders socialdemokratiska, socialistiska eller radikala vänsterpolitik. Till skillnad från dessa tycks dock denna radikala ideologi ha spelat en politisk huvudroll på offentlighetens scen i Sverige under mitten av 1800-talet. Att "historiens man" själv – den stridbare, kontroversielle och fullblodige radikalen – stöps om till socialdemokrat eller hamnar i skymundan när Sveriges fredliga samförståndskultur betonas är må-

73. *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm 1985–1987; Kihlberg 1972, s 50, 63.

74. Lindberg 1968 citat s 278. Se även Bäckström 1972, s 89ff; Lars Edgren, *Lärling – Gesäll – Mästare. Hantverk och hantverkare i Malmö 1750–1847*, Lund 1987, s 299ff; Gamby 1978, s 108–120.

75. Lindberg 1968, citat s 268.

hända inget stort problem. Mer problematiskt är i så fall att den, tidvis inflytelserika, tradition av politisk radikalism och konfliktsyn som han företrädde riskerar att undervärderas i forskningen eller sidsteppas av nutidens moderna och snäva politiska kategorier.

Ty fortfarande är denna händelserika, turbulenta och konfliktfyllda period och dess dominerande ideologier tämligen utforskad i den svenska historievetenskapen. Bilden av Mankell tycks dock vittna om en politisk tradition vars betydelse för den svenska demokratins förhistoria inte kan förringas. Genom att *idag* vända blicken mot Mankells idéer och hans tid – mot en ideologi som var framträdande när det moderna Sveriges politiska system formades – kan den historiska forskningen bidra med värdefulla insikter i diskussionen om demokrati, politikens strukturer och medborgarskapets förutsättningar.⁷⁶

76. Se vidare t ex Peter Strandbrink, *Förnuftets entoniga röst. Om EU-kampanjens demokratiska rum och medborgarskapets villkor*, Huddinge 2003, kap 1, 2 & 7.

Summary: 'The Last of the Typical Men of 1848.' Notes about Julius Mankell and the Prehistory of Swedish Democracy

This article deals with the radical liberal politician, publicist and (former) army captain Julius Mankell (1828–1897). Starting with the death and glorious funeral of this honoured man in Stockholm in 1897, it provides a survey of his political ideas and life. Mankell was a well-known, controversial and pugnacious, but also at times important and influential, political actor in the latter half of 19th-century Sweden. An analysis of three of Mankell's many works shows that his ideological position was a specific version of a historic "Swedish radicalism". This radicalism was ultimately based on a view of history and society as fraught with conflicts. It also seems to have contained a separatist and negative attitude towards the State authority and, in line with this, a tendency to anarchism and an ambition to decentralize government. Furthermore, Mankell's political thinking appears to have been characterized by strong nationalistic ideas and also a striking passion for weapons and their social significance.

The life and political activity of Julius Mankell illuminate this version of liberal "Swedish radicalism". In the revolutionary year of 1848, he was excited by the new and radical ideas which spread throughout Europe, and from this time his military career became problematical. Instead, he gradually and successfully established himself during the following decades as one of the better known and active political actors in Stockholm and Sweden. In the 1850's, he acted as personal military counsellor to the warlike King Karl XV, and in the 1860's he was a leader and organizing force behind the massive and popular mobilization of the widespread sharpshooters association. In the 1870's and afterwards he engaged in parliamentary and extra-parliamentary politics, mainly as advocate of universal suffrage.

The radical liberal ideology that Mankell represents thus seems to have had an important influence on the political scene and its transformations in Sweden during the latter half of the 19th-century Sweden. Despite this fact, Mankell and his radical tradition seem to have left little trace in the political and academic historiography on the prehistory of Swedish democracy. The reason for this is probably to be found in the influential and still prevalent idea of a peaceful political culture in the long course of Swedish history. This conservative conception has had important effects on both the political and academic practice in 20th-century Sweden. Consequently Mankell, his "Swedish radicalism" and many other historical phenomena fraught with conflicts have been wrapped in mystery. But, by analysing conflicting interests and hidden agendas from the prehistory of modern

Swedish democracy, historians of today can contribute to the important contemporary discussion about democracy, citizenship and the structure of politics.